

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

РУБАШЕВСЬКА Людмила Володимирівна

ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ОРІЄНТИРІВ НА ЗАГАЛЬНООСВІТНІ
ЦІННОСТІ /В ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ/

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття ученого ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1992

00816443 (Q)

Робота виконана в Науково-дослідному інституті педагогіки
України:

- Науковий керівник - кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
І.Д.ЗВЕРЄВА.
- Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук,
професор М.Д.КРАСОВИЦЬКИЙ.
- кандидат педагогічних наук
Н.С.РЕПА.
- Провідна установа - Київський мікререгіональний інститут
удосконалення вчителів.

Захист відбудеться " _____ " _____ 1992 р. о 15.00 на
засіданні спеціалізованої ради К 068.18.15 по присудженню вченого
ступеня кандидата педагогічних наук в Київському університеті
імені Тараса Шевченка за адресою:

252601, Київ, МСП-1, вул. Володимирська, 64, ауд. 333

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотечі Київсь-
кого університету.

Автореферат відправлений " _____ " _____ 1992 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат педагогічних наук

С.О.КАШУН

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Глибокі зміни в суспільному житті, що відбувалися протягом останніх десятиріч, зачіпають інтереси як людства в цілому, так і кожного індивіда. Адже останній належить до цілком певного суспільного середовища, соціальної спільності і знає постійного впливу цих обох факторів. З іншого боку, всі суспільні явища неминуче пов'язані з діяльністю людини, невід'ємним елементом якої, як мотивованої активності, є цінність. Цінність - це сутнісна характеристика відношення "людина - світ", у якій фіксована життєва значимість для людини будь-якого об'єкта, його властивостей.

Філософія вже давно має за предмет свого аналізу не лише розмаїття цінностей "по горизонталі", а й за їх ієрархіїв. Тому правомірно говорити про розчленування цінностей на матеріальні, соціально-політичні, духовні, класові, національні тощо і, нарешті, загальнолюдські. Проблема загальнолюдських цінностей постала з глибин суспільного буття. В сучасну епоху, коли внаслідок нагромадження зброї масового ураження і загострення планетарної екологічної кризи, виникла загроза існуванню не лише людини, а й усього живого на Землі, загальнолюдські цінності, пов'язані, в першу чергу, з виживанням людства, а також гуманізацією, демократизацією сучасного суспільства, без чого, в свою чергу, неможливе розв'язання проблем людства, виступають пріоритетними, виявляючись в одиничному і особливому.

Дослідження, що пропонується, є актуальним також і тому, що проблема цінностей - це проблема не тільки суспільна, але й осо-

биста, оскільки людина не може бути повноцінною особистістю, якщо вона не орієнтується на які-небудь цінності у своїй громадській і особистій діяльності. З цього виходить, що однією з найважливіших задач сучасної школи, як в навчально-виховному процесі, так і в позаурочній діяльності, оскільки школа і суспільство невід'ємні, є формування в учнів, перш за все старшокласників, орієнтирів на загальнолюдські цінності. Останнє обумовлене тим, що, як встановлено психолого-педагогічними та соціологічними дослідженнями, саме в старшому шкільному віці відбувається активне становлення соціальної сутності особистості, принципово змінюється її місце і роль у суспільстві, вона вступає в нові стосунки із дорослими, світом їх моральних цінностей. Саме в цьому віці формується усвідомлюване відношення молодої людини до суспільства і самої себе як члена суспільства, проявляється самостійна моральна позиція.

Отже, орієнтири на загальнолюдські цінності необхідні для формування повноцінної особистості молодої людини, вони виступають специфічними показниками сформованості її світогляду, політичної і соціальної культури. Звідси випливає необхідність особливої діяльності середньої загальноосвітньої школи, зокрема позаурочної, спрямованої на формування у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності. Про значимість такої діяльності свідчить такий факт: лише 19,41% старшокласників витлумачують загальнолюдські цінності як такі, що відображають життєво важливі інтереси всіх жителів Землі незалежно від статі, віку, расової та національної приналежності, а 14,87% - як цінності, що охоплюють всі сторони життя людського суспільства і кожного окремого індивіда. Отже, чіткі уявлення про сутність загальнолюдських цінностей має незначна частина шкільної молоді. Таким чином, правомірно зробити висновок, що формування у старших школярів орієнтирів на загальнолюдські цінності має велику теоретичну і практичну значимість, тому що воно пов'язане з формуванням нового типу особистості, яка усвідомлює власну відповідальність

перед своєю родиною, державою і всією людською спільнотою, за участь у розв'язанні глобальних проблем сучасності.

Формування орієнтирів на загальнолюдські цінності, в тому числі у старшокласників, - це багатогранний, складний педагогічний процес, що потребує створення різноманітних педагогічних умов, використання спеціальних форм і методів навчально-виховної роботи, включаючи позаурочну, обумовлений впливом різних факторів оточуючого молодих людей мікро- і макросередовища, а також динаміков їх фізичного, психічного та інтелектуального розвитку. Тому справедливо зауважити, що орієнтири на загальнолюдські цінності не вносяться в свідомість старшокласників як результат короточасного акту педагогічного впливу, а цілеспрямовано формуються в ході навчально-виховного процесу, в тім числі й у позаурочний час діяльності середньої школи.

Проблема цінностей в різних її аспектах, зокрема, загальнолюдських цінностей, формування орієнтирів на них у молоді розглядається в працях філософів /І.Ф.Балакіна, О.Г.Дробницький, О.А.Івін, Р.Г.Кетхудов, В.П.Тугарінов, В.Франк та ін./, психологів /Б.Д.Паригін, А.В.Петровський та ін./, педагогів /В.М.Галузинський, П.Р.Ігнатенко, Б.С.Кобзарь, М.Ю.Красовицький, А.С.Макаренко, К.В.Мелехов, Н.Г.Ничкало, Б.М.Павлютенков, В.О.Сухомилинський та ін./. Проте аналіз філософської, психолого-педагогічної та соціологічної літератури свідчить, що такий важливий аспект становлення особистості молоді людини як формування в учнів старшого шкільного віку орієнтирів на загальнолюдські цінності не був предметом спеціального наукового дослідження. В той же час безсумнівно, що процес формування у шкільної молоді орієнтирів на загальнолюдські цінності, наукова розробка основних напрямів цього процесу і шляхів його вдосконалення, розробка ефективних методичних рекомендацій великою мірою залежать від об'єктивного виявлення рівнів сформованості орієнтирів на загальнолюдські цінності у старшокласників.

Актуальність проблеми формування у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності, специфіка форм її прояву в діяльності, зокрема позаурочній, середньої загальноосвітньої школи, ті труднощі, з якими в цьому процесі зустрічається школа, а також недостатність наукових досліджень вказаної проблеми зумовили вибір теми дисертації.

ОБ'ЄКТОМ дослідження є процес формування у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності.

ПРЕДМЕТ дослідження - позаурочна виховна діяльність середньої загальноосвітньої школи.

МЕТА дослідження - визначити й науково обґрунтувати зміст, форми та методи формування у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності в позаурочній діяльності середньої школи.

ГІПОТЕЗА дослідження. Високого рівня сформованості у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності можна досягти, якщо в основу процесу їх формування буде покладено організаційно-методичне забезпечення позаурочної виховної діяльності школи, яке сприяло б успішному усвідомленню учнями старшого шкільного віку природи й сутності загальнолюдських цінностей, їх значення для всього людського суспільства й кожного індивіда і залученню їх до практичної діяльності, яка базується на загальнолюдських цінностях. Провідними умовами реалізації цієї гіпотези виступають:

- поступове ускладнення цілей, задач, змісту, форм й методів позаурочної діяльності школи по формуванню в учнів старших класів орієнтирів на загальнолюдські цінності з урахуванням їх вікових фізичних, психічних та інтелектуальних особливостей;

- дотримання оптимального співвідношення методів вербального впливу і методів включення старшокласників у діяльність, яка базується на загальнолюдських цінностях, і спрямована на їх практичну реалізацію;

- постійне й цілеспрямоване здійснення педагогічного керівництва

ва діяльність самих старшокласників на втілення загальнолюдських цінностей в життєві реалії.

ЗАВДАННЯ дослідження:

1. Визначити змістовні характеристики орієнтирів старшокласників на загальнолюдські цінності.
2. Розробити і випробувати в досвіді показники рівнів сформованості у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності.
3. В ході педагогічного експерименту виявити основні напрями, форми й методи позаурочної діяльності середньої загальноосвітньої школи по формуванню у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності.
4. Розробити практичні рекомендації по формуванню у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності в позаурочній діяльності середньої загальноосвітньої школи.

МЕТОДОЛОГІЧНОЮ ОСНОВОЮ дослідження є діалектико-матеріалістичний підхід до проблеми цінностей як таких і загальнолюдських цінностей зокрема; діалектика національного й загальнолюдського в становленні особистості молодої людини, яка знайшла своє відображення в тезах до проекту державної національної програми відродження освіти, а також висновки про те, що формування особистості молодої людини неможливе без її орієнтації на певні цінності в суспільному та особистому бутті, які містяться в працях провідних філософів, педагогів, психологів та соціологів.

Для здійснення поставленої мети і реалізації тих завдань, які звідси випливають, в ході дослідження був використаний комплекс МЕТОДІВ, що взаємно доповнюють, контролюють і коригують один одного: теоретичний аналіз літератури з даної проблеми; аналіз та узагальнення досвіду роботи середніх шкіл міст Кіровограда, Києва, Запоріжжя та Кіровоградської області по формуванню у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності; педагогічне спостереження; анкетування; опитування; бесіди; проведення інтерв'ю; педагогічний

експеримент; вивчення та аналіз шкільної документації.

Провідним методом дослідження був педагогічний експеримент /констатувчий і формулючий/.

Дослідження здійснювалося в ч о т и р и етапи /1985-1992 роки/.

НАУКОВА НОВИЗНА дослідження полягає в розкритті теоретико-педагогічних основ процесу формування у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності в позаурочний час діяльності середньої школи: дано визначення змістовних характеристик орієнтирів старшокласників на загальнолюдські цінності, подана розробка критеріїв сформованості цих орієнтирів.

ТЕОРЕТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ дослідження полягає в розкритті специфіки процесу формування у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності в позаурочній діяльності середньої загальноосвітньої школи та в науковому обґрунтуванні необхідного для успішного розвитку цього процесу організаційно-методичного забезпечення, виявленні та обґрунтуванні відповідних педагогічних умов його реалізації.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ дослідження полягає в тому, що на основі експериментальної роботи, впровадження її результатів у практичну позаурочну діяльність середніх шкіл по формуванню у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності розроблено організаційно-методичне забезпечення позаурочної діяльності шкіл, рекомендовано раціональне планування та вдосконалення цього виду шкільної діяльності та педагогічного керівництва нею.

ДОСТОВІРНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ дослідження забезпечувалась методологічною й теоретичною обґрунтованістю його вихідних даних, аналізом результатів, одержаних при використанні комплексу методів теоретичного та експериментального наукового пошуку, що взаємно доповнюють один одного. Вона підтвердилась також в ході тривалого і послідовного вивчення педагогічного процесу формування у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності, співставленням результатів дослідження з досвідом практичної діяльності шкіл і багаторазовою

перевірок основних теоретико-методичних положень і висновків, а також успішної реалізації розроблених рекомендацій в позаурочній діяльності середньої загальноосвітньої школи.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ дослідження здійснювалася в процесі дослідницької експериментальної роботи в середніх школах № 11, 19, 25, 32, 34 м. Кіровограда, № 48, 91 м. Києва, № 6, 23 м. Запоріжжя і середніх шкіл с. Високі Байраки і с. Сосонівка Кіровоградського району Кіровоградської області. Основні положення дослідження були представлені на міжвідомчій науково-практичній конференції "Проблеми професійної підготовки спеціалістів на етапі прискорення науково-технічного прогресу" /Кіровоград, 1989 р./, науково-практичній конференції "Удосконалення навчально-виховного процесу в світлі рішень Всеукраїнського з'їзду працівників народної освіти" /Кіровоград, 1989р./, науково-практичній регіональній конференції "Актуальні проблеми перебудови і удосконалення навчально-виховного процесу в педвузі і загальноосвітній школі" /Кіровоград, 1990р./, науково-практичній конференції молодих вчених "Пріоритетні проблеми навчально-виховного процесу вищої та середньої школи" /Кіровоград, 1991р./, науково-практичній конференції "Актуальні проблеми вищої та середньої школи" /Кіровоград, 1992р./, в методичних рекомендаціях "Формування всебічно розвинутої особистості учня в системі позаурочної виховної роботи школи-інтернату" /Київ, 1990р./, викладені в статті "Рівні сформованості у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності" /1992 р./.

СТРУКТУРА дисертації обумовлена логікою дослідження. Дисертаційне дослідження складається з вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури, додатків.

НА ЗАХИСТ ВІНОСЯТЬСЯ:

- змістовні характеристики орієнтирів старшокласників на загальнолюдські цінності;
- показники рівнів сформованості у старшокласників орієнтирів

на загальнолюдські цінності;

- організаційно-методичне забезпечення процесу формування у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності в позаурочній діяльності середньої загальноосвітньої школи;

- педагогічно доцільні напрямки успішного формування в учнів старшого шкільного віку орієнтирів на загальнолюдські цінності в позаурочній діяльності школи.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі представлена загальна характеристика дослідження, обґрунтовується актуальність і вибір теми, визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, сформульовані завдання, викладені методологічні посилки і методи дослідження, охарактеризовані етапи його здійснення і наукова новизна, обґрунтовані теоретична і практична значущість, достовірність, представлені положення, які виносяться на захист, апробація результатів дослідження.

У першому розділі - "Теоретичне обґрунтування проблеми формування у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності" - розглядаються філософський та психолого-педагогічний аспекти проблеми цінностей як таких і загальнолюдських цінностей зокрема; розкривається зміст терміну "орієнтир" стосовно основних аспектів і особливостей процесу формування орієнтирів на загальнолюдські цінності; аналізується проблема цінностей в історичному плані; виділяються пріоритетні загальнолюдські цінності, даються їх змістовні характеристики; визначається структура орієнтирів на загальнолюдські цінності; розглядаються їх характерні ознаки і наводиться аналіз стану проблеми в практиці середньої школи.

Проблема цінностей, яка хвилювала мислителів з стародавніх часів /Конфуцій, І.Витенський, Г.Сковорода, Гельвецій, Кант, Фейєрбах, Т.Р.Шевченко, І.Я.Франко, Л.М.Толстой, М.І.Бердяєв та інші/, набуває особливого значення в нинішню епоху, оскільки докорінні

зміни, що відбуваються в сучасному світі, органічно пов'язані з людською діяльністю, невід'ємним елементом якої, як мотивованої активності, є цінність. В науковій літературі відсутній єдиний підхід до дефініції цінності: одні вчені вважають, що поняття цінності пов'язане лише з позитивними факторами; інші відносять до цінностей не тільки позитивне значення, а й негативне. Однак, при наявності відмінностей та різних визначень цінності, головним, повторюваним в більшості з них є те, що цінність - це суспільна властивість речей, соціальних процесів, духовних явищ, що полягає у здатності їх задовольняти потреби людини, суспільства, а також ідеї та спонукання у виді норми, цілі, ідеалу. Тому без ціннісної орієнтованості неможливе життя, діяльність людини, суспільства.

Різноманітність цінностей знаходить свій прояв в наявності особистих і суспільних цінностей, які відрізняються за своїм характером, спрямованістю та смисловою значимістю. Особисті цінності виступають як одиничне, суспільні - як загальне. Для них характерна діалектична єдність, нерозривний зв'язок між собою. Поряд з одиничним та загальним існує також особливе, що виступає сполучною ланкою між ними як загальне по відношенню до одиничного і одиничне по відношенню до загального. Цінності нації, соціальної групи тощо виступають як загальне відносно цінностей особистості, але одиничним відносно цінностей, корисних, необхідних в усі часи для всього людства. Такі цінності - загальнолюдські, неминущі, вони відбивають дещо завжди оцінюване як корисне, необхідне. Проблема загальнолюдських цінностей стала однією з актуальніших проблем сучасності, вона набула величезного практичного значення, що пов'язане перш за все з нагромадженням зброї масового ураження, часто нерациональним впливом на природу і використанням її потенціалу, тим фактом, що соціальні і міжособисті стосунки стають все більш жорсткими. Виділення, оцінка загальнолюдських цінностей як пріоритетних передбачає, що розв'язання проблем, які вони відображають, може бути тільки однозначним. Мир на

планеті, збереження для нормального існування людини навколишнього середовища, милосердя повинні усвідомлюватися людьми, молоддю як найвищі цінності. Тому правомірне виділення таких загальнолюдських цінностей як збереження миру на Землі, розв'язання планетарної екологічної кризи, гуманізм, милосердя.

Проблема цінностей, зокрема і загальнолюдських, нерозривно зв'язана з проблемою виховання як процесу, в якому об'єкт педагогічного впливу усвідомлює речі, явища, процеси, вчинки цінними або нецінними для себе і відповідно орієнтує свою поведінку. Виховне значення теорії цінностей і полягає саме в правильному відборі цінностей, тобто в тому, щоб навчити молодь, зокрема учнів старших класів, відбрати справжні цінності, керуватися ними у своїх вчинках і передбачає розгляд її психологічного та педагогічного аспектів.

Надзвичайно важливо також, щоб молоді люди розглядали загальнолюдські цінності в діалектичній єдності з суспільними та особистими цінностями. Розв'язання цієї задачі тісно пов'язане з правильним розумінням діалектики національного та загальнолюдського в процесі виховання, яке за своєю суттю та характером є національним процесом. Воно виступає як конкретно-історичний прояв загальнолюдського виховання і знаходить своє втілення в рідній мові, системі цінностей, традицій, звичаїв тощо. Національна система виховання являє собою створену народом систему цінностей, ідей, поглядів, традицій, звичаїв тощо, яка історично склалася, а також наукову педагогіку, спрямовану на навчання й виховання підростаючого покоління в дусі національних традицій, культури, цінностей.

Національна система виховання, яка зараз формується на Україні, повинна спиратися на весь історичний досвід, все цінне в національному вихованні, що пов'язане, в першу чергу, з народною педагогікою. Як свідчить досвід української народної педагогіки, збереження й збагачення змістовної характеристики загальнолюдських цінностей

знаходить свій прояв в національному, а національне не існує без конкретних людей, тобто суспільні цінності мають прояв в особистих цінностях. Така діалектика загальнолюдського, національного та індивідуального. В основу української національної системи виховання в умовах, коли незалежна Україна стає рівноправним членом світового співтовариства, повинна бути покладена діалектика одиничного і загального, розуміння того, що в процесі виховання загальнолюдські цінності знаходять свій прояв через національне.

Орієнтованість на певні цінності впливає на всі сторони свідомості – від мотивації діяльності індивіда в цілому до мотивації кожного його вчинку. Тому питання орієнтованості, орієнтирів набуває особливого значення при формуванні особистості молодої людини. Однак в працях філософів /І.С.Кон/, соціологів /А.Г.Здравомислов, М.М.Руткевич, М.Х.Титма/, соціальних психологів /К.А.Абдульханова-Славська, Б.П.Паригін, А.В.Петровський/ та педагогів /П.Р.Ігнатенко, К.В.Мелехов, Є.М.Павлютенков/ використовується термін "ціннісні орієнтації". В нашому ж дослідженні вживається термін "орієнтир", оскільки ці два терміни, як нам здається, відображають неадекватні поняття. Якщо перший з них розкриває внутрішні властивості особистості, то другий відображає певні якості об'єкта. На їх основі відбувається формування певних характерних рис особистості. Останні ж, в свою чергу, впливають на характер її окремих вчинків, діяльність як таку. Тому уявляється, що під орієнтиром можна розуміти певні якості, характеристики якого-небудь поняття, процесу, явища, які сприяють вмінню розібратися в суті об'єкта, його значимості для суб'єкта і дозволяють останньому вибрати певні напрямки діяльності.

Для вивчення об'єктивного стану процесу формування у школярів старшої вікової групи орієнтирів на загальнолюдські цінності проведений констатуючий експеримент, метою якого був вияв критеріїв та реальних рівнів сформованості у старшокласників орієнтирів на пріоритетні загальнолюдські цінності, якими виступає збереження миру на Землі, розв'язання глобальних екологічних проблем, втілення

принципів милосердя в усі сфери громадської та особистої діяльності людини, оскільки без цього неможливе саме існування людства.

При виявленні рівнів сформованості у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності нами були використані результати анкетування, бесід, спостережень за практичною діяльністю старшокласників тощо, а також основні компоненти орієнтирів на загальнолюдські цінності, охарактеризовані в нашому дослідженні. Визначення критеріїв здійснювалося диференційовано, з опором на пріоритетні орієнтири сформованості у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності. Як основні критерії сформованості таких орієнтирів розглядалися обсяг і рівень знань з проблем загальнолюдських цінностей та постійний потяг до їх поповнення; позитивна емоційна установка на розв'язання перелічених проблем; позитивна мотивація діяльності, спрямованої на вирішення цих проблем; активна участь в такій діяльності без примусу та контролю з боку дорослих. Обробка і аналіз одержаних в ході дослідження результатів дозволили виділити п'ять рівнів сформованості у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності. Ми вважаємо, що це дозволяє простежити варіативність проявів орієнтирів на загальнолюдські цінності.

ВИСОКИЙ рівень їх сформованості характерний для невеликої частини старшокласників /17,19%/, які мають значний обсяг знань з проблем загальнолюдських цінностей і постійно поповнюють їх, мають точні уявлення про суть загальнолюдських цінностей та усвідомлюють необхідність їх втілення в реальну дійсність. Цій групі молодих людей властива сформованість стійкої позитивної оцінки загальнолюдських цінностей, емоційний настрій підтримувати свої стосунки з іншими людьми на основі загальнолюдських цінностей; сформованість позитивної мотивації стосовно діяльності, що сприяє впровадженню загальнолюдських цінностей в повсякденне життя; постійна готовність брати в ній участь.

СЕРЕДНЬОВИСОКИЙ рівень властивий 19,26% старшокласників, які

мають достатньо повні і точні уявлення про загальнолюдські цінності і їх значення для виживання та прогресу людства і в цілому стійкі орієнтири на загальнолюдські цінності; їх позитивні оцінки загальнолюдських цінностей та емоційний настрій на вирішення глобальних проблем людства на основі загальнолюдських цінностей також достатньо стійкі; настрої на конкретну діяльність по втіленню загальнолюдських цінностей в життєві реалії стійкі, проте мотиви такої діяльності не завжди чітко усвідомлюються; відзначається морально-вольова установка на діяльність по практичному втіленню загальнолюдських цінностей в життя, готовність діяти за власною ініціативою.

СЕРЕДНІЙ рівень відзначається у 30,62% молодих людей, тобто він характерний для більшості старшокласників. Їм притаманний значний обсяг знань про суть і значення загальнолюдських цінностей, хоча характер цих знань частково фрагментарний, при цьому немає прагнення до їх поповнення, стійкість орієнтирів на загальнолюдські цінності відносна; присутній емоційний настрій на втілення загальнолюдських цінностей в реалії, в стосунки з іншими людьми, однак не завжди він стійкий; мотиви діяльності по втіленню загальнолюдських цінностей в життя сформовані недостатньо, відсутнє їх чітке усвідомлення; готовність до участі в діяльності по втіленні загальнолюдських цінностей в реалії життя досить висока, однак недостатні ініціатива та активність, потрібен певний контроль з боку наставників.

СЕРЕДНЬОНИЗЬКИЙ рівень визначено у 22,67% учнів старших класів. В них відзначається низький обсяг знань про суть загальнолюдських цінностей, які вони поповнюють неохоче і несистематично, вірні уявлення про них в цілому не склалися, часто вони взагалі помилкові, стійкість орієнтирів на загальнолюдські цінності слабка; емоційний настрій на втілення загальнолюдських цінностей в життя виражений дуже слабо, переважає утилітарний підхід до них; мотиви діяльнос-

ті в цьому напрямі розпливчасті; свою особисту участь в ній вони вважають необов'язковою і оцінюють її невисоко; майже не проявляється власна ініціатива, потрібен постійний контроль з боку наставників.

НИЗЬКИЙ рівень відзначається в 10,24% старшокласників, які мають елементарні уявлення про загальнолюдські цінності, обсяг їх знань з проблем загальнолюдських цінностей надзвичайно низький і практично не поповнюється, орієнтири на них нестійкі; характерне байдуже ставлення до загальнолюдських цінностей; відсутня потреба втілювати їх в конкретні дії, стосунки з іншими людьми; майже не сформовані мотиви та готовність займатися такою діяльністю, типовими є безініціативність і безвідповідальність при розв'язанні поставлених задач; власна участь в цій діяльності сприймається як не потрібна і марна, вона здійснюється лише під контролем з боку наставників.

Констатувачий експеримент виявив в цілому невисокий рівень сформованості орієнтирів на загальнолюдські цінності у старшокласників /до середньонизького і низького рівнів сформованості належать 32,91% учнів старших класів/. В той же час в них спостерігається певний інтерес до проблеми загальнолюдських цінностей, бажання діяти, спираючись на них, що свідчить про необхідність розробки методики формування орієнтирів на загальнолюдські цінності в учнів старших класів з врахуванням їх вікових та інтелектуальних особливостей.

В д р у г о м у розділі - "Основні напрямки, форми та методи удосконалення позаурочної діяльності середньої загальноосвітньої школи по формуванню у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності" - визначені педагогічні умови формування у старшокласників орієнтирів на розв'язання проблем виживання людства, становлення в них орієнтирів на милосердя як пріоритетну загальнолюдську цінність, а також простежується динаміка орієнтирів на загальнолюдські цінності у старших школярів в процесі дослідження.

З метою формування у старших школярів у процесі позаауочної діяльності середньої школи орієнтирів на такі пріоритетні загальнолюдські цінності як збереження миру на планеті, збереження оточуючого середовища, милосердя було проведено формуючий експеримент, в ході якого були апробовані напрямки, уточнені і відпрацьовані різні форми та методи роботи, що сприяють поповненню молодими людьми своїх уявлень про суть перелічених вище загальнолюдських цінностей, формуванню в них такого емоційного та мотиваційного підходу до них, які спонукали б старшокласників до здійснення практичної діяльності, що базується на загальнолюдських цінностях.

Весь комплекс заходів було умовно поділено на три групи:

1-а група - заходи, спрямовані на роз'яснення суті загальнолюдських цінностей /бесіди, лекції, зустрічі зі спеціалістами з проблем екології, військовими, медиками, інформаційні програми з проблем пріоритетних загальнолюдських цінностей та інші/;

2-а група - заходи, що забезпечують осмислення і оцінку подій, які мають місце, явищ повсякденного життя з точки зору загальнолюдських цінностей /диспути, конференції, захист рефератів, прес-конференції, контр"ю, "круглі столи" та інші/;

3-я група - заходи, що вимагають вибору поведінки, сприяють реалізації одержаних знань в конкретній діяльності /політрінги, благодійні концерти, трудова діяльність з наступним перерахуванням зароблених коштів в будинки для інвалідів, пенсіонерам, дитячі будинки, різні фонди тощо/.

Основна робота по формуванню у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності була засереджена в клубах по вивченню соціальних проблем, які відходять від старих, традиційних форм і методів роботи і застарілої тематики здійснюваних заходів, проводячи їх у відповідності з інтересами та духовними потребами сучасних молодих людей. Ще однією перевагою таких клубів є те, що у варіативних проявах своєї діяльності кожен з них може охопити більшість

старшокласників, тоді як політгуртки, що існували раніше, - не більше 15-20 учнів.

Робота по формуванню в учнів старших класів орієнтирів на таку пріоритетну загальнолюдську цінність як збереження миру на планеті здійснювалася в клубах по вивченню соціальних проблем в рубриці "Молодіжна трибуна за мир". Результатом аналізу і осмислення інформації, яка виноситься на засідання "Трибуни", обміну думками, дискусій було те, що більшість її учасників /92,17%/ усвідомили необхідність нової глобальної стратегії, спрямованої на збереження миру, пошуків нових шляхів збереження миру і врятування людства, що було виявлено за допомогою опитування, бесід та анкетування старшокласників. В 71,31% молодих людей рубрика "Молодіжна трибуна за мир" викликає дуже великий інтерес; 87,22% вважають, що вона відіграє позитивну роль в формуванні орієнтирів на збереження миру на Землі; негативне ставлення до рубрики відзначається лише у 4,41% старшокласників. Цей висновок підтверджується також таким фактом. Якщо до початку формувального експерименту свої особисту участь в діяльності по збереженню миру на планеті розглядали як таку, що має істотне значення, 36,68% старшокласників, як неістотну - 46,19%, не мали певної думки 18,23%, то після його завершення, відповідно, 61,37%, 30,14% і 8,49%.

Формування у старшокласників орієнтирів на збереження навколишнього середовища як пріоритетної загальнолюдської цінності здійснювалось, в рамках екологічного клубу "Молодь за здорове навколишнє середовище", діяльність якого була спрямована на становлення нового екологічного мислення молодих людей, високої екологічної культури, на те, щоб зробити їх не тільки її носіями, але й провідниками серед оточуючих людей. Важливим формою роботи /крім диспутів, бесід, прес-конференцій, випуску "Екологічної газети" тощо/ став факультатив "Популярна екологія", що виступає немов би сполучною ланкою між навчальною і позаурочною діяльністю школи з

екологічного виховання учнів. Дуже важливою і цікавою формою роботи факультативів вважають 52,18% старшокласників, протилежного погляду дотримуються 10,14%. Великий інтерес у 75,41% старшокласників викликала така нетрадиційна форма, як конкурс "Екологосерудит", що активно сприяє поповненню їх знань про проблеми екології, становленню емоційного та мотиваційного настрою на їх розв'язання, на практичну діяльність по збереженню навколишнього середовища. Про ефективність впроваджених і апробованих в ході формуючого експерименту форм і методів роботи свідчить те, що якщо до його початку висловили бажання самим брати активну участь в діяльності, спрямованій на поліпшення стану навколишнього середовища, 43,18% старшокласників, то після його завершення - 75,28%; до початку експерименту власну участь у розв'язанні проблем екології розглядали як необхідну 26,74% молодих людей, як бажану - 35,54%, вважали її марною 29,48%, не мали певної думки - 8,23%, після його завершення, відповідно, 42,95%, 38,34%, 12,47% і 6,24%. Отже, процес формування у старшокласників орієнтирів на таку пріоритетну загальнолюдську цінність як охорона навколишнього середовища розвивався досить успішно.

Формування в учнів старших класів орієнтирів на милосердя як пріоритетну загальнолюдську цінність здійснювалось, головним чином, через діяльність клубу "Милосердя", в якій поєднувалися просвітительські, агітаційні форми роботи з старшокласниками з залученням їх до конкретної гуманітарної діяльності. В роботі клубу використовувалися такі форми роботи, як цикли диспутів, лекції вдвох, рольові ігри, створення педагогічних ситуацій, бесіди і лекції з проблем милосердя, зустрічі-бесіди з ветеранами праці, Великої Вітчизняної війни, членами багатодітних сімей, працівниками будинків для престарілих, дитячих будинків та шкіл-інтернатів, вечори для батьків тощо, метою яких було вироблення емоційного і мотиваційного настрою старшокласників на розв'язання проблем милосердя, конкретну гуманітарну діяльність. Про ефективність формуючого експерименту для становлен-

ня у молодих людей орієнтирів на милосердя як пріоритетну загальнолюдську цінність свідчать такі дані: якщо до його проведення милосердя розглядали як загальнолюдську цінність 50,77% старшокласників, не відносили милосердя до загальнолюдських цінностей 19,75%, не мали певної думки з цього питання 29,48%, вважали милосердя обов'язковим для нормального життя людського суспільства і подальшого прогресу людства 48,53% молодих людей, то після його завершення, відповідно, 81,95%, 8,67%, 9,38%, 67,52%. Показовим є також те, що коли до проведення експерименту вважали себе здатними бути милосердними лише 35,8% старшокласників, то після його завершення - 68,26%; до його початку вважали себе нездатними бути милосердними 3,7% респондентів, після - 1,89%. Істотним для формування в учнів старших класів орієнтирів на милосердя як пріоритетну загальнолюдську цінність слід вважати також те, що в ході проведення формуючого експерименту вдалося досягти докорінного переосмислення молодими людьми значимості власного внеску в розв'язання проблем милосердя: до експерименту вважали, що їх внесок у милосердну діяльність може бути вагомим 30,17% старшокласників, після - 51,77%; незначним, відповідно, 38,64% і 29,48%; таким, що не має ніякого сенсу - 18,33% і 11,56%; не мали певної думки - 12,86% і 7,19%. Виявлена динаміка уявлень старшокласників з проблем милосердя свідчить, що воно зайняло досить важливе місце в їх світогляді і становлення в них орієнтирів на милосердя як пріоритетну загальнолюдську цінність йде досить успішно, тобто, форми і методи роботи, що застосовувалися в ході формуючого експерименту, в цілому ефективні.

Про позитивні результати формуючого експерименту свідчить динаміка стійкості сформованості у молодих людей орієнтирів на загальнолюдські цінності: до експерименту тривала стійкість орієнтирів на загальнолюдські цінності відзначалася у 25,14% старшокласників, після - у 39,41%; відносна стійкість до експерименту - у 57,71%, після - у 48,34%; слабка стійкість до експерименту - у 17,15% учнів старших

18

класів, після - у 12,25%.

Виходячи з даних аналізу основних критеріїв та показників рівнів сформованості у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності, та спираючись на динаміку формування орієнтирів на загальнолюдські цінності у старших школярів, можна визначити, що після завершення формуючого експерименту учні старших класів розподілилися згідно з рівнями сформованості в них орієнтирів на загальнолюдські цінності таким чином / в % /:

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ГРУПА					КОНТРОЛЬНА ГРУПА				
Високий	Середньовисокий	Середній	Середньонизький	Низький	Високий	Середньовисокий	Середній	Середньонизький	Низький
19,92	23,9	38,99	10,9	6,29	10,31	18,83	29,6	23,32	17,94

Наведені дані свідчать про те, що переважну більшість /82,81%/ старшокласників з експериментальної групи характеризує належність до високого, середньовисокого та середнього /тобто досить високих/ рівнів сформованості орієнтирів на загальнолюдські цінності, в той час як для контрольної групи ця цифра становить 58,74%; ще більш істотна відмінність між експериментальною та контрольною групами проявляється в тому, що в першій з них низький рівень сформованості орієнтирів на загальнолюдські цінності відзначається у 17,94% старшокласників, а в другій - у 41,26%.

Таким чином, наведені дані свідчать про ефективність розробленої і апробованої в ході формуючого експерименту методики роботи по формуванню у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності, спираючись на яку можна досить успішно організувати та коректувати позаурочну діяльність середньої загальноосвітньої школи з формування в учнів старших класів орієнтирів на загальнолюдські цінності.

У висновках викладено основні результати дослідження, які підтвердили головні положення висунутої гіпотези, формулюються загальні висновки дисертації.

І. В ТЕОРЕТИЧНОМУ ПЛАНІ:

1. Основною метою позаурочної діяльності середньої загальноосвітньої школи по формуванню у шкільної молоді орієнтирів на загальнолюдські цінності виступає усвідомлення ними безальтернативності існування людського суспільства інакше, ніж на принципах, що базуються на цих цінностях.

2. Орієнтованість на загальнолюдські цінності як інтегральну властивість особистості, що лежить в основі її світогляду, політичної та соціальної культури, надає людській діяльності в сфері громадських стосунків цілеспрямований характер, виступає передумовою і регулятором поведінки молодої людини, дозволяє спрямувати її діяльність на розв'язання проблем, які стоять перед людством /і, отже, перед конкретною особою/.

3. Орієнтованість на загальнолюдські цінності міцно закріплюється в свідомості молодої людини як її специфічна риса, виконує пізнавальну, емоційну, мотиваційну та поведінково-регулятивну функції, що моделюють її практичну діяльність. При цьому знання, що одержується з проблем загальнолюдських цінностей, їх оцінка, прояв ставлення до них в практичній діяльності виступають, з одного боку, як сфера формування орієнтирів на загальнолюдські цінності, з іншого - є формами її прояву.

4. Знайшло підтвердження і доказовість запропоноване формулювання терміну "орієнтир" як таке, що відображає основні аспекти і особливості процесу становлення когнитивної, емоційної, мотиваційної та діяльно-поведінкової спрямованості особистості на загальнолюдські цінності.

ІІ. В ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ПЛАНІ:

1. Педагогічними умовами удосконалення позаурочної діяльності

середньої загальноосвітньої школи по формуванню у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності виступають актуалізація її цілей і завдань, розширення і поглиблення змісту діяльності, яка базується на загальнолюдських цінностях, підвищення її соціальної і особистісної значущості, оптимальний вибір форм і методів позаурочної діяльності школи по формуванню в учнів старших класів орієнтирів на загальнолюдські цінності, цілеспрямоване педагогічне керівництво такою діяльністю.

2. Обов'язковим вихідним основою удосконалення і підвищення ефективності позаурочної діяльності середньої загальноосвітньої школи по формуванню у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності є цілеспрямоване і систематичне залучення старших школярів до діяльності, в основі якої лежать загальнолюдські цінності, з урахуванням рівня сформованості в них відповідних орієнтирів.

III. В МЕТОДИЧНОМУ ПЛАНІ:

1. Цілі і задачі позаурочної діяльності середньої загальноосвітньої школи по формуванню у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності повинні розроблятися з врахуванням життєвих реалій та соціальних потреб суспільства, а також з врахуванням узгодження цих цілей і задач із загальношкільним виховним процесом та віковими особливостями старшокласників.

2. Основний зміст позаурочної діяльності середньої загальноосвітньої школи по формуванню в учнів старших класів орієнтирів на загальнолюдські цінності повинен бути спрямований на розв'язання найскладніших загальнолюдських проблем, які об'єктивно являють собою і життєвоважливі проблеми кожного індивіда.

3. До вибору форм позаурочної діяльності середньої загальноосвітньої школи по формуванню у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності слід підходити з врахуванням їх цільової спрямованості на одержання учнями старшого шкільного віку відповідних знань і

збагачення досвіду їх практичної діяльності, в основі якої лежать загальнолюдські цінності.

4. Позаурочна діяльність середньої загальноосвітньої школи, як невід'ємна складова частина навчально-виховного процесу в цілому, може бути надзвичайно ефективною для формування орієнтирів на загальнолюдські цінності у старшокласників при правильному доборі форм і методів роботи з шкільною молоддю.

5. Зміст і стиль форм і методів роботи по формуванню в учнів старших класів орієнтирів на загальнолюдські цінності повинні відповідати віковим особливостям старшокласників, рівню їх інтелектуального розвитку; бути інформаційно та емоційно насиченими; спонукати молодих людей до діяльності, в якій втілюється суть загальнолюдських цінностей.

В д о д а т к а х дисертації містяться зразки діагностичних методик, зразкові програми заходів по формуванню в шкільній молоді орієнтирів на загальнолюдські цінності.

Проведене дослідження не вичерпує багатоаспектності проблеми формування у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності. В наступних розробках важливо сконцентрувати увагу на питаннях, що торкаються таких сторін цієї проблеми: створення в середній школі цілісної системи формування в учнів, зокрема старшокласників, орієнтирів на загальнолюдські цінності; підготовка вчителів до керівництва цим процесом; створення системи педагогічного керівництва процесом формування в учнів орієнтирів на загальнолюдські цінності тощо.

ВІДПОВІДНО ДО ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ ОПУБЛІКОВАНІ ТАКІ РОБОТИ:

1. Місце і роль шкільних молодіжних організацій в системі ідейно-політичного виховання старшокласників //Проблеми професійної підготовки спеціалістів на етапі прискорення науково-технічного прогресу: Тези міжвідомчої науково-практичної конференції. - Кірово-

воград, 1989. - С. 60-63 /рос. мовою/.

2. Роль педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського у формуванні ідейної переконаності старшокласників //Удосконалення навчально-виховного процесу в світлі рішень Всесоюзного з'їзду працівників народної освіти: Тези науково-практичної конференції молодих вчених. - Кіровоград, 1989. - С. 74-76 /рос. мовою/.

3. Формування елементів нового політичного мислення у старшокласників //Формування всебічно розвинутої особистості учня в системі позаурочної виховної роботи школи-інтернату /Методичні рекомендації/. - К.: 1990. - С. 54-56 /рос. мовою/.

4. Деякі форми позаурочної роботи в школі по формуванню елементів нового політичного мислення у старшокласників //Пріоритетні проблеми навчально-виховного процесу вищої та середньої школи: Тези науково-практичної конференції молодих вчених - Кіровоград, 1991. - С. 21-23.

5. Формування у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності //Актуальні проблеми вищої та середньої школи: Тези науково-практичної конференції. - Кіровоград, 1992. - С. 85-91.

6. Рівні сформованості у старшокласників орієнтирів на загальнолюдські цінності. - Стаття. Депонована в УкрІНТЕІ 29.06.1992р., № 950 - Ук 92. - 1,2 др. арк. /рос. мовою/.

Зам. 542 Тираж 100 Підписано до друку 16.10.92
Кіровоградське обласне управління статистики

468810

AB 26.109